

LENA STIESSEL

**SKAPELSEMYTER
FRÅN HELA VÄRLDEN**

SAGA

EGMONT

The background of the entire cover is a vibrant cosmic image featuring a large, glowing nebula with intricate filaments of gas and dust in shades of purple, magenta, and orange. Numerous bright stars of varying sizes are scattered throughout the scene, some appearing as sharp points of light and others as larger, more diffuse clouds.

LENA STIESSEL

**SKAPELSEMYTER
FRÅN HELA VÄRLDEN**

SAGA

EGMONT

Lena Stiessel

Skapelsemyter från hela världen

Saga

Skapelsemyter från hela världen

Copyright © 1994, 2018 Lena Stiessel och SAGA
Egmont, an imprint of Lindhardt og Ringhof A/S
Copenhagen
All rights reserved
ISBN: 9788711731444

1. E-boksutgåva, 2018
Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för
annat än personligt bruk får enbart ske efter
överenskommelse med Saga samt med författaren.

Lindhardtogringhof.dk

Saga är ett förlag i Lindhardt og Ringhof, ett förlag inom
Egmont-koncernen

Förord

Myterna försöker förklara varför livet är som det är, varför jorden och havet och solen och djuren och vi människor finns. Myten ger besked om krafterna i naturen och den åskådliggör den kamp mellan ont och gott som pågår överallt runt omkring oss. Alla myter handlar om gudomlig makt.

Myten har givit tröst och styrka inför det obegripliga. Mytens uppgift är att inte lämna människorna med de stora gåtorna olösta utan ge en handgriplig förklaring. Genom att tro på myten slipper man ovissheten.

Alla människor på jorden tycks ha eller ha haft en myt om hur jorden skapades, om solens och månens tillkomst, om hur livet blev till på jorden och om hur människan till sist krönte skapelsen.

Det finns nästan lika många skapelseberättelser som det finns folkstammar. Bara de indianska myterna skulle kunna fylla volym efter volym. Många av dessa finns upptecknade i en rad böcker.

Det här är alltså ett litet urval, men här finns många av de mest kända skapelsemyterna.

De flesta berättelser börjar med ett öde hav där ingenting utöver det tomma havsdjupet finns. Sedan sänder kanske en gud ner ett djur som dyker till botten av detta urtidshav och hämtar upp något som blir till jorden. Eller skaparen låter en jordbank höja sig ur havet. Ofta märker man svårigheten att logiskt hålla fast vid att ingenting annat ännu finns i världen.

Rätt som det är dyker där upp något som egentligen ännu inte skapats.

Någon gång skapas världen genom en tanke, ett ord – kanske "varde" – uttalat av något gudomligt väsen.

Hos några finns ett ursprungligt kaos, där ordning – kosmos – uppstår genom gudomligt ingripande, så som hos grekerna och japanerna.

Ibland gäller det att skilja himlen från jorden såsom hos egyptierna och Nya Zeelands maorier.

Jorden skapas också genom att någon varelse får offra sig. Ymer i den nordiska mytologin får ge sin kropp som material åt jorden, likaså jätten Pangu hos kineserna och Den lilla vackra renkon hos samerna. Det händer också att ett vattenmonster får ge byggmaterial sedan det besegrats efter en fruktansvärd strid som Tiamat i babylonska myten eller monstret i aztekernas skapelsemyt.

Det finns påfallande likheter mellan myter över hela jorden, men myten färgas givetvis av vilken natur och miljö folken lever i. Grönlands inuiter fantiserar om havets och villebrådet's gudinna, om sälar, inte om kokospalmer. Öknens folk har sina föreställningar, träskskogens invånare sina. Jägarfolk har intressen som är vitt skilda från bofasta boskapsskötare.

Vattnet spelar en stor roll, inte bara i begynnelsen. Det går inte att räkna upp alla myter som har en översvämningsteori. Människorna eller världen är ond, fel, och måste gå under, och havet kommer svämmande över allt – alls inte bara i Bibeln.

Människorna formas ofta av lera, såväl i Bibelns andra skapelseberättelse som i Afrika, i Kina och på Nya Zeeland och även i Amerika.

Vi har de manliga och kvinnliga krafterna. Hinduernas Brahma klyver sig själv i en kvinnlig och en manlig del för

att deras omfamning skall ge skaparkraft. I Kina har vi yin och yang.

Hinduerna anser att det finns fler universum än det finns vattendroppar i floden Ganges. Hos hopi-indianerna skapas den ena världen efter den andra — de går under på grund av människornas ondska och ogudaktighet. Hos australierna finns inte naturen förrän förfäderna sjungit fram den. Hos grönländarna faller jorden ner från himlen. Här finns en rik mångfald, en uppfinningsrikedom, men kanske är det inte märkligare än att hela universum blir till ur en klump urtät materia i en explosion, så som det förklaras i den moderna vetenskapens myt, Big Bang.

Nordiska myter germanska myter

Folken i Skandinavien hörde till *germanerna*. Skandinavien och nordvästra Tyskland anses ha varit germanernas urhem, men germanska stammar levde vid tiden för Kristi födelse norr om floderna Rhen och Donau och väster om floden Visla (Weichsel) i Polen. Vissa gudomligheter var gemensamma för alla germaner, men när och var man började berätta denna skapelseberättelse eller satte igång att offra till Oden, Tor och Frej går inte att svara på. Det är klent med arkeologiska fynd; runstenar, bildstenar och hällristningar avslöjar inte mycket.

Man vet att våra förfäder gjorde gudabilder av trä. (Synd att de gjordes i trä; hade de gjort dem i sten hade de funnits kvar.) Vid blotfester då man ville blidka gudarna eller få god skörd, offrade man djur och strök blodet på gudabilderna.

Detta gjorde man också för att öka gudarnas kraft att hjälpa. Stora gårdar hade egna så kallade blothus. Man höll också minst tre stora, allmänna blot: *höstblot*, *midvinterblot* och *vårblot*, och vid dessa blot kunde man offra värdefulla djur som hästar. Det förekom även människooffer, troligen slavar. Antagligen hade man stora festligheter i samband med bloten.

Söderut i nuvarande Tyskland kallades Oden för Wodan eller Wotan, och han var magins härskare och vindgud. Tor hette Donar och var förstås åsk- och blixtgud, men också krigsgud. Här uppe i Norden var han mer fredlig medan Oden var krigets gud.

Nere på kontinenten fanns också en gud som hette Zin eller Tyr och som beskyddade tinget där man gjorde upp rättsliga frågor. Det är vår Tyr eller Tir. Den guden dyrkades knappast i Sverige, däremot i Danmark och Norge. Söderut finns också Baldere, vår Balder. Men Frej eller Frö, vår fruktbarhetsgud, är en fornnordisk gud som knappast nämns nere på kontinenten.

De germaner som bodde i söder vid romarrikets gräns och ofta stred med romarna lärde sig alfabetet av dem innan de skapade ett eget alfabet. Romarna uppkallade veckans dagar efter sina gudar och germanerna tog över den seden.

<i>Romerskt</i>	<i>German kt</i>	
sol	sol	Söndag
Luna	måne	måndag
Mars	Tyr	tisdag
Mercurius	Oden	onsdag
Jupiter	Tor	torsdag
Venus	Freja	fredag
Saturnus	lögardag	lördag

(Mars-Tyr är krigsgudarna, Mercurius-Oden är båda mycket rörliga gudar, men Oden är mäktigare, Jupiter-Tor är åskgudarna, Venus-Freja är kärleksgudinnorna. Men Saturnus hade germanerna ingen motsvarighet till så det fick bli tvättdagen – lögardag.)

Man vet alltså inte hur gammal tron på asagudarna är. Då vet man mer om när vi slutade tro på Ymer och Oden. Medan kristendomen spritts över hela medelhavsområdet redan på 200-talet, dröjde det länge innan den trängde norrut. Vi hör till de sista som omvändes. Man säger att Sverige kristnades på 1000-talet, då kungen var döpt. Men ute i landet levde säkert den gamla läran kvar ännu några

århundraden. Det var ingen lätt sak att överge alla asarna och blotfesterna för Bibelns helt annorlunda lära.

Den nordiska skapelsemyten

Den morgonen världen vaknade
ur urtids intet,
fanns varken sand eller sjö,
inga svala vågor,
jorden fanns inte,
himlen fanns inte,
kall och kuslig tomhet,
intet gräs.

Ur Valans spådom, Eddan nytolkad
av Suzanne Brøgger

I tidernas morgon innan jorden blev till fanns Niefelheim, den kalla dimvärlden, och Muspelheim, det ljusa flammande himlaområdet. Mellan dessa två världar låg det tomma svalget, Ginnungagap. Mitt i Niefelheim låg en källa som hette Hvergelmer. Från den strömmade älvar, Elivägor. De var iskalla, och en bit från källan stelnade de till is. Isen växte högre och högre och fyllde så småningom hela norra delen av Ginnungagap med snö och is och kyla.

Men i södra delen av Ginnungagap var det varmt. Från eldens värld, Muspelheim, flög där in gnistor och glöd. Rimfrostdäcket från Niefelheim smälte, och där kölden och hettan mötte varann bildade dropparna en gestalt. Där uppstod en jätte som hette Ymer.

Han låg och sov och svettades i värmen från Muspelheim. Då växte det fram en jätte och en jättekvinna ur hans ena armhåla och hans ena fot avlade en son med

den andra. Dessa jättar kallades rimtursar, och de förökade sig snabbt.

Medan frosten smälte i Ginnungagap uppstod där också en ko som hette Audumbla. Ymer fick sin näring av mjölken i hennes juver och hon närde sig genom att slicka de salta frostiga stenarna i köldvärlden. Som kon slickade kom där fram en mans hår ur stenen. Hon slickade vidare, och nästa dag var hans huvud framme. Den tredje dagen stod där en man, stor och vacker. Bure hette han.

Bure fick en son med en jättekvinna. Sonen hette Bur och han fick tre söner som hette Oden, Vile och Ve. De var de tre första gudarna.

När de tre gudabröderna blivit vuxna, slog de ihjäl Ymer. Blodet rann i floder ur kroppen och dränkte de flesta rimtursarna. Men några blev kvar och från dem stammar jättarna. Blodet räckte till alla sjöar och floder och till hela havet.

Gudarna kastade Ymers kropp mitt i Ginnungagap. Där skapade de jorden av den. Köttet blev fasta land, benen blev bergen, tänderna stenar. Hans hår blev skog och hans skägg blev gräs. Av Ymers hjärnskål skapade de himlen och välvde den över jorden. Under himlens fyra hörn satte de dvärgarna Öster, Söder, Väster och Norr för att hålla den uppe. Av Ymers hjärna och hans tankar formades de tunga, mörka molnen.

Sedan tog gudarna gnistor från Muspelheim och gav dem sina platser på himlen. Några fick fasta platser och andra fick banor att röra sig i. Så uppstod solen och månen och stjärnorna.

Men både sol och måne har brått över himlavalvet. Långt borta i öster sitter en jättekvinna och föder barn i vargskepnad. En av vargarna är Sköll, och han rusar efter solen för att sluka den. Därför är solen rädd och flyr. Månen flyr för en annan varg som heter Hate.

Jorden som byggdes av Ymers kropp var rund och låg mitt i havet. Längs havskusterna bodde jättarna. Deras land kallas Jotumheim eller Jättehem. Deras största borg heter Utgård. Men mitt inne på jorden byggde gudarna upp murar av Ymers ögonfransar. Där innanför skulle människorna bo i Midgård.

Gudarna kom en dag vandrande längs stranden. Där fick de se två träd som tycktes dem vackrare än andra träd. Vile lossade dem från deras rötter och gav dem förstånd och förmåga att röra sig. Ve gav dem hörsel och tal och syn. Oden gav dem anda och liv. Det var det första människoparet. Hannen fick heta Ask och kvinnan Embla. De stod där vackra men nakna och blyga inför gudarna. Då tog Oden av sig sina egna praktfulla kläder och klädde Ask och Embla.

Sedan byggde gudarna sin egen boning, Asgård, mitt i världen. Där har de sina präktiga hus. Mest känt är Odens Valhall, dit kämpar som dött på slagfältet får komma efter döden.

Gudarna blev så småningom många. Vile och Ve försvann, men Oden fick söner som Tor och Balder. En viktig gud var Frej eller Frö, årsväxtens gud, men han var av en annan gudasläkt än Oden. Frejs syster Freja eller Fröja var skönhets- och kärlekens gudinna.

Gudarna byggde en bro mellan himmel och jord. Den kallades Bifrost, den skälvande vägen. Vi ser dess strålande färger, och den ser ömtålig ut, men den störtar inte samman förrän världen går under.

Heligast av allt var asken Yggdrasil som bredde ut sig över hela världen. Trädet växte tack vare tre djupa rötter ända upp i himlen. Under varje rot fanns en källa. En hette Hvergelmer och en var Mimers brunn, fylld av visdom. Den ägdes av den vise jätten Mimer som drack ur brunnen varje

dag. Också Oden drack en gång ur den brunnen. Men under den tredje roten fanns den heliga källan Urds brunn. Där samlades gudarna var dag för att skipa rättvisa och stifta lagar. Vid Urds brunn satt de tre nornorna som rådde över människornas öden. De hette Urd - forntid, Verdandi - nutid, och Skuld -framtid. När en människa föddes mätte de ut det onda och det goda i livet för den människan.

Så småningom kom gudarna på att det måste gått mask i den dräpte Ymers kött. Då omvandlade de maskarna, gav dem människoskepnad fast mindre format än människorna. De fick också människoförstånd och blev dvärgarna som bor överallt under jorden.

Samerna

Samernas land sträcker sig från Norges atlantkust i väster till Kola-halvön i öster, alltså genom norra Norge, Sverige, Finland och en liten bit av Ryssland. Detta är Sameland eller *Sápmi*.

Man räknar med att det finns minst 17 000 samer i Sverige, 35 000 i Norge, 4 000 i Finland och 2 000 i Ryssland.

Samerna fanns i norra Sverige långt före svenskarna. Man har funnit tvåtusenåriga samiska boplatser vid bl.a. Stora Lulevattnet.

Före 1300-talet var Sameland ett fritt och gränslöst land. Sedan började Norges, Sveriges och Rysslands regeringar fundera på möjligheten att ta ut skatt av samerna och då gjorde man upp gränserna. De svenska kungarna fr.o.m. Gustav Vasa försökte få svenska nybyggare att bosätta sig i Sameland. Den som ville bli nybyggare kunde i slutet av 1600-talet få fri mark, frihet från krigstjänst och skattefrihet under femton år. På 1600-talet upptäckte man också silvermalm i Lapplandsfjällen. Då tvingade man samerna att transportera malmen på renar från gruvorna till kusten, ett omänskligt slit. Vägen kunde vara fyrtio mil lång.

Svenskarna gjorde sig till herrar och behandlade ofta samerna omänskligt, tvang dem till underdånighet genom stränga straff.

Ju fler nybyggare desto fler konflikter. Nybyggarna skulle bruka jorden och idka boskapsskötsel, men de kunde inte leva på detta utan fiskade i samernas sjöar och lät boskapen beta på renarnas marker. Samerna trängdes ofta

undan från sina jaktmarker och fiskeplatser och sitt renbete.

I dag är bara ca 2 500 svenska samer renskötare medan 2 000 mer eller mindre tvingats flytta till städer.

Samiskan omfattar tre dialektgrupper som skiljer sig mycket från varandra. Så förstår t.ex. en som talar sydsamiska inte den som talar östsamiska. Ett samiskt skriftspråk konstruerades i början av 1690-talet av präster och missionärer.

Under 1600-talet skickades missionärer till Lappland för att omvända hedningarna. Man förstörde hänsynslöst samernas heliga ställen, rev offeraltare och slog gudabilder i stycken. Deras trummor samlades ihop och brändes.

SAMERNAS RELIGION

Samernas religion var intimt förknippad med naturen. Förutom överguden Jubmel (eller Ibmel) dyrkade man solguden, i myten här kallad Bejve, och en mångud. Åskguden, som hos en del hette Tiermes och hos andra Horagulles, var viktig. Han gav hälsa och sundhet och rådde över liv och död. Sedan hade man vindguden, fruktbarhetsguden, jaktens gud och fiskets gud och flera.

För att få lycka och framgång offrade man till gudarna, oftast renar. Till offerplats valdes ofta foten av en fjällbrant, en mystisk grotta eller en ovanlig klippa. Egendomligt formade stenar blev till gudabilder som kallades *seitar*. En gud eller en ande bodde i seiten ansåg man, och beströk seiten med blodet från offerdjuret så som vi tidigare beströk Tors och Odens och Frejs bilder med djurblod.

Spåtrumman var viktig. Det var *nåjden* (medicinmannen, schamanen) som använde trumman för att se in i framtiden och beveka gudarna. Nåjden var länken mellan människan och gudavärlden. Hans viktigaste hjälpmedel var trumman.

Nåjden hade genom lång lärotid och genom sina utomordentliga psykiska krafter förmåga att försätta sig i extas. Han kunde under trancetillstånd sända sin själ till dödsriket och förhandla med dödsgudinnan om den sjukes själ. Ibland lyckades det att mot löfte om offer återfå själen och den sjuke blev frisk. Nåjdens främsta uppgift var att bota sjuka, men han var också medlaren mellan människorna och det övernaturliga.